

روش های تربیت دینی بر روی نوجوانان در اسلام

مأئده غضنفری^۱

چکیده

تربیت عبارت است از انتخاب رفتار و گفتار مناسب، ایجاد شرایط و عوامل لازم و کمک به شخص مورد تربیت، تا بتواند استعداد های نهفته اش را در تمام ابعاد وجودی خویش به طور هماهنگ پرورش داده و شکوفا سازد و به سوی هدف و کمال مطلوب، به تدریج حرکت کند. تربیت ابعاد مختلفی چون جسمانی، عقلانی، عاطفی، اجتماعی و اخلاقی دارد. از مهمترین ابعاد تربیت، تربیت معنوی است که در تربیت اسلامی، پرورش این بعد غایت همه ابعاد دیگر است. این نوع تربیت که شامل پرورش بعد معنوی انسان و فراهم نمودن زمینه ارتباط انسان با خداوند و در نهایت پرورش انسان برای رسیدن به قرب الهی است. بسیار مورد تاکید ائمه (علیهم السلام) بوده است و آن بزرگواران در تمام صحنه های زندگی بیشترین اهمیت را به پرورش این بعد فرزندان می دادند و برای تحقق آن از روش های خاص بهره می گرفتند. لذا برای پرورش این بعد نوجوانان خود لازم است روش های تربیت دینی را بیاموزیم تا با آگاهی و عمل به آن، تربیت دینی را بر روی نوجوانان خود نهادینه کنیم. از نتایج این پژوهش به روش توصیفی تحلیلی آن است که روش غیر مستقیم، روش تربیت تلقینی، روش الگویی از روش های تربیت دینی بر روی نوجوانان در اسلام است.

کلیدواژه ها: تربیت، تربیت دینی، نوجوانان، اسلام.

۱. طلبه سطح دو، مقاله دوم، حوزه معصومیه شهرضا.

مقدمه

تربیت عبارت است از شکوفاسازی استعدادها و جهت دهی آن به سوی کمال مطلوب. تربیت ضروری ترین نیاز انسان در زندگی است. انسان بدون تربیت صحیح به درک معنای انسانیت و درجات عالیّه انسانیت نایل نمی شود. بدین جهت تربیت عالی ترین هدف پیامبران و اساسی ترین پیام کتب و اولین و ضروری ترین وظیفه والدین است. ضرورت و اهمیت تربیت، والدین را بر آن می دارد که به این مسؤولیت بزرگ ارجی دو چندان نهند؛ برای ایفای درست آن خود را به شناخت و آگاهی از روش های تربیت مجهز سازند و با الگو گرفتن از آموزه های دینی در انجام دادن این وظیفه مهم بکوشند و چون تربیت دینی از ضروری ترین وظایف پدر و مادر به شمار می آید. از بین ابعاد تربیت، به تربیت دینی پرداخته می شود. از جهتی تربیت دینی بر روی نوجوانان در حال حاضر به علت وجود فضای مجازی و تبلیغات سوء در مورد دین امری بس لازم و ضروری است به روش های تربیت دینی در دوره نوجوانی با الهام از آموزه های دینی و گفتار و رفتار اهل بیت (علیهم السلام) اشاره می گردد.

موارد ذیل برخی از پیشینه تحقیق به شمار می رود:

۱. کتاب روش های تربیت نوجوانان و جوانان در اسلام از مجید محمدیان؛ این کتاب روش های تربیت نوجوانان و جوانان در اسلام در قالب پنج فصل (نوجوانان و جوانان در آیینه قرآن و روایات؛ شناخت ویژگی های جوانان و نوجوانان؛ اصول حاکم بر روابط با جوانان و نوجوانان؛ روش های تربیت نوجوانان و جوانان مانند الف) روش های تقویت گرایشات مذهبی؛ ب) روش الگو پذیری؛ ج) روش محبت؛ د) روش خود باوری و اعتماد به نفس؛ ه) رسیدگی به مشکلات ایشان) پرداخته است.

۲. کتاب قرآن و تربیت اجتماعی کودک / تألیف مهدیه رضایی؛ در این کتاب به مراحل تربیت اجتماعی؛ عوامل تربیت اجتماعی کودک؛ موانع تربیت اجتماعی کودک؛ فصل پنجم: روش های کاربردی تربیت اجتماعی کودک تبیین شده است.

۳. مقاله امام رضا(علیه السلام) و تربیت فرزند/ علی همت بناری؛ در این کتاب به انتخاب همسر شایسته، لزوم رعایت آداب ازدواج، توجه به مواقع و شرایط انعقاد نطفه، مراقبت‌های ایام بارداری و ... پرداخته شده است.

۴. پایان نامه بررسی تطبیقی «فرزند پروری» در روان شناسی و شیوه های «تربیت فرزند» در اسلام، استاد راهنما اعظم پرچم، دانشجو حمیده اله یاری.

۵. مقاله روش های تربیت عبادی فرزندان در سیره معصومین(علیهم السلام)/ حسین جلایی نوبری؛ این مقاله با روش توصیفی تحلیلی در پی آن است تا با استناد به روایات تربیتی و منابع دینی، به بررسی اهمیت تربیت عبادی کودکان، ضرورت پاسخ به سوال های کودکان در مورد اعمال عبادی و مسئولیت والدین در این زمینه پرداخته است.

با توجه به پیشینه بیان شده می توان بیان نمود که کتب و مقالات یا اصلا به مبحث روش های تربیت دینی بر روی نوجوانان اشاره ننموده یا به صورت گذارا و اجمالی مطالبی بیان شده است به همین علت ضرورت ایجاب نمود به این موضوع اشاره گردد.

مفهوم شناسی

۱. روش

واژه‌ی «روش» از لغت (Method) است که از واژه‌ی یونانی «متا» به معنای «در طول» و «اودوس» یعنی «راه»، گرفته شده و مفهوم آن در پیش گرفتن راهی برای رسیدن به هدف و مقصودی با نظم و توالی خاص است.^۱ در فرهنگ فارسی لغت به معنای طرز، طریقه، قاعده، شیوه، سبک، رسم، آئین می باشد.^۲ در اصطلاح روش، هم به خود راه اشاره دارد و هم به قواعد و ابزارهای رسیدن به آن. در معنایی کلی تر، روش هرگونه ابزار مناسب برای رسیدن به مقصود است. روش ممکن است به مجموعه طرقی که انسان را به کشف مجهولات هدایت می کند، مجموعه قواعدی که هنگام بررسی و پژوهش به کار می روند و مجموعه ابزار و فنونی که آدمی را از مجهولات به معلومات راهبری می کند اطلاق شود.^۳

۱. کاظمی، روش و بینش در سیاست، ص ۲۸-۲۹.

۲. دهخدا، لغت نامه دهخدا، ذیل ماده روش.

۳. ساروخانی، روش های تحقیق در علوم اجتماعی، ج ۱، ص ۲۴.

۲. تربیت

تربیت از ریشه «ر ب ی» به معنای زیاده، نما و علو،^۱ رشد است.^۲ تربیت در نگاه دین عبارت است از: «رشد [الهی]، طهارت، حیات طیبه، عبادت، تقوی، قرب، رضوان، تزکیه و تهذیب».^۳

۳. تربیت دینی

تربیت دینی یعنی «آموزش منظم و برنامه ریزی شده، که هدف آن دستیابی فرد به اعتقاداتی درباره وجود خداوند، حقیقت جهان هستی، زندگی و ارتباط انسان با پروردگار و دیگر انسان‌هایی است که در جامعه با آنها زندگی می‌کند و بلکه [ارتباط] با هم آحاد بشر است.»^۴ به بیان دیگر «تربیت دینی به مفهوم رشد و تقویت عقاید دینی، حالات و عواطف مذهبی و تعهد به مناسک و آداب دینی برای تحقق شخصیتی متدین می‌باشد.»^۵

۴. نوجوانان

سن نوجوانی بنا به نظر بعضی، قبل از بلوغ است و در پسران از نظر سن ۱۲ تا ۱۴ سالگی و در دختران از نظر سن ۱۰ تا ۱۲ سالگی است و به نظر دیگری، میان بلوغ و جوانی (یعنی ۱۲ تا ۲۰ سالگی) است. دختران از پسران از نظر فیزیولوژی و هیجانی زودتر کامل می‌شوند.

دوران مهم تربیتی

۱. ابن فارس، معجم المقاییس اللغة، ج ۲، ص ۴۸۳.

۲. ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۴، ص ۳۰۵.

۳. باقری، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، ص ۵۳.

۴. طبری، دایرة المعارف بین المللی تعلیم و تربیت، ج ۷، ص ۴۲۷۵.

۵. باقری، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، ج ۷، ص ۷.

برخی از دانشمندان علوم تربیتی سه دوره مهم تربیتی را برای تربیت دینی و اخلاقی فرزندان بیان می‌کنند که کوتاهی در توجه و اهتمام به هر یک از این سه دوره می‌تواند تأثیر بسیار خطرناکی در تربیت دینی و اخلاقی فرزندان بر جای بگذارد. این تقسیم بندی تربیتی فرزندان به سه دوره هفت ساله تقسیم شده است:

۱. هفت سال الگو برداری مناسب

در روایتی نقل شده است امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید:

«كُونُوا دُعَاءَ لِلنَّاسِ بِغَيْرِ أَلْسِنَتِكُمْ، لِيَرَوْا مِنْكُمْ الْوَرَعَ وَ الْجَهْدَ وَ الصَّلَاةَ وَ الْخَيْرَ، فَإِنَّ ذَلِكَ دَاعِيَةٌ»؛ «مردم را به غیر از زبان خود، دعوت کنید، تا پرهیزکاری و کوشش در عبادت و نماز و خوبی را از شما ببینند، زیرا اینها خود دعوت کننده است.»

در هفت سال اول زندگی فرزندان الگو گرفتن از والدین بسیار واضح و مشهود است؛ از این رو لازم است والدین الگوی مناسبی برای فرزندان خود باشند؛ چرا که در هفت سال ابتدایی زندگی فرزندان، حرکات و رفتارهای والدین خود را زیر نظر دارند و سعی می‌نمایند بدون اینکه سهمی در تشخیص خوب و بد بودن آنها داشته باشد آن رفتارها و کارها را انجام دهند.^۱

۲. هفت سال تربیت و آموزش مناسب

در هفت سال دوم زندگی فرزندان، آموزش مناسب نقش کلیدی در نهادینه کردن آموزه‌های اخلاقی و دینی در رفتار فرزندان دارد؛ از این رو خانواده‌هایی که به دنبال تربیت فرزندان خود هستند در این فاصله زمانی بهترین فرصت برای مهم و ضروری نشان دادن آموزه های دینی است، برای نمونه والدینی که به دنبال تربیت دختران عفیف و حجاب هستند می بایست از همین دوره به این امر توجه داشته باشند؛ البته با رعایت آرامش و عدم سخت گیری در آموزش.^۲ «الْإِمَامُ الصَّادِقُ (عَلَيْهِ السَّلَام): الْغُلَامُ يَلْعَبُ سَبْعَ سِنِينَ، وَ يَتَعَلَّمُ الْكِتَابَ سَبْعَ سِنِينَ، وَ يَتَعَلَّمُ

۱. کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۷۸، ح ۱۴.

۲. بیراوند، مقاله مهمترین عوامل در تربیت دینی فرزندان، ۱۳۹۶، شناسه خبر ۷۱۹۶۱۴.

۳. همان مقاله.

از بحث کردن و گفتگو درباره دین و غیره، به اقامه نماز دعوت، و سپس باب بحث و مباحثه را می-گشودند.^۱

۵. احترام و تکریم

یکی از روش‌های صحیح و کارآمد در تربیت انسان، روش احترام و «تکریم شخصیت» است. این شیوه در حقیقت پشتوانه سلامت روان بشر و از مهم‌ترین عوامل رشد شخصیت اوست. خداوند متعال در قرآن کریم بنی آدم را تکریم نموده است و هیچ موجودی را برتر از او نیافریده است:

«وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا»^۲ «و محققاً ما فرزندان آدم را بسیار گرامی داشتیم و آن‌ها را (بر مرکب) در برّ و بحر سوار کردیم و از هر غذای لذیذ و پاکیزه آن‌ها را روزی دادیم و آن‌ها را بر بسیاری از مخلوقات خود برتری و فضیلت کامل بخشیدیم.»

فرزند دختر باشد یا پسر، زشت باشد یا زیبا، باهوش باشد یا کم‌هوش، باید او را پذیرفت و حرمت و کرامت او را ارج نهاد؛^۳ زیرا این کرامت را خداوند در بدو خلقت به او داده^۴ و او نیازمند احترام و تکریم است. تکریم و بزرگداشت فرزند، از شیوه‌های زمینه‌سازی و شخصیت‌دادن به جایگاه و منزلت او در خانواده و جامعه است. اهمیت این موضوع به‌ویژه در دوران نوجوانی، بسیار نمود پیدا می‌کند؛ زیرا در این دوره، او به دنبال کسب هویت است. از ویژگی مهمّ این روش، بهره‌مندی والدین از محبت کلامی و غیرکلامی در روابط خود با نوجوانان است؛^۵ به عبارت دیگر، مهرورزیدن به نوجوان، نوعی تکریم شخصیت آنان است. بنابراین، تلاش کنیم که متناسب با روحیات و خلقیات نوجوان، هویت او را گرامی بداریم تا او را در مسیر صحیح هدایت نماییم.^۶

۱. سعیدی، و کیانی نژاد، بررسی عوامل تاثیرات نامطلوب درس بینش اسلامی، ص ۸۲.

۲. اسراء (۱۷)، آیه ۷۰.

۳. قائمی، اسلام و تربیت دختران، ص ۲۵۰.

۴. اسراء (۱۷)، آیه ۷۰.

۵. طبرسی، مکارم الأخلاق، ص ۲۲۱.

۶. شمشیری، «تربیت دختران در آئینه روایات معصومین»، فصلنامه تحقیقات جدید در علوم انسانی، ش ۹، ص ۱۳۹.

رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمود: «أَكْرِمُوا أَوْلَادَكُمْ وَأَحْسِنُوا أَدَبَهُمْ يَغْفَرْ لَكُمْ»؛^۱
 «فرزندان خود را احترام کنید و با آنان مؤدب برخورد نمایید. تا خداوند شما را بیامرزد.»

نتیجه گیری

بر اساس آنچه گفته شد، روشن گردید که در نهاد هر انسانی، حسّ دینی و میل به خداجویی وجود دارد. در قرآن کریم، از این گرایش ذاتی به «فطرت الله» تعبیر شده که از آغاز زندگی، به تدریج نمایان می شود و در رشد و شکوفایی آن، تربیت نقش اساسی دارد. به همین دلیل، تربیت درست و هماهنگ در محیط خانه و مدرسه زمینه رشد و شکوفایی سریع آن را فراهم می سازد. استفاده از شیوه های مناسب تربیتی در محیط خانه و عرضه درست معارف دینی و مذهبی به کودک در تربیت دینی او تأثیر فراوان دارد. همچنین ایجاد حس دین جویی و ایمان قلبی در نوجوانان می تواند اثرات بالای تربیتی را در جوانان ایجاد کند. بنابراین بر پدران و مادران و مربیان لازم است که تمام تلاش خود را نسبت به تربیت مطلوب دینی فرزندان و نسل جوان جامعه ی اسلامی به کار گیرند؛ از جمله اقدامات تربیتی استفاده از روش های تربیت دینی از جمله روش غیر مستقیم، روش تربیت تلقینی، روش الگویی است.

منابع و ماخذ

* قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.

* نهج البلاغه، ترجمه جعفر شهیدی.

کتاب فارسی

۱. باقری، خسرو، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، چاپ دوم، تهران: مدرسه، ۱۳۸۶ ش.

۲. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، تصنیف غررالحکم ودررالحکم، محقق: درایتی،

چاپ اول، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۶، ص ۳۸۵.

۱. طبرسی، مکارم الأخلاق، ص ۲۲۲.

۳. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۳ش.
۴. خمینی، روح الله، روح نقطه عطف؛ اشعار عارفانه امام خمینی و نامه ای از آن حضرت به احمد خمینی، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۶۹.
۵. رضایی، مهدیه، قرآن و تربیت اجتماعی کودک، قم: انتشارات پژوهش های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۹۳ش.
۶. ساروخانی، باقر، روش های تحقیق در علوم اجتماعی، چاپ هیجدهم، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۳ش.
۷. سعیدی، محمود و عذرا کیانی نژاد، بررسی عوامل تأثیرات نامطلوب درس بینش اسلامی، قم: مشر محراب قلم، ۱۳۸۲ش.
۸. طباطبایی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه همدانی، چاپ سوم، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۹۷.
۹. طبری، ربابه، دایره المعارف بین المللی تعلیم و تربیت، تهران: نظری، بی تا.
۱۰. عباسی مقدم، مصطفی، نقش اسوه ها در تبلیغ و تربیت، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۱ش.
۱۱. قائمی، علی، اسلام و تربیت دختران، چاپ یازدهم، تهران: امیری، ۱۳۸۷.
۱۲. قطب، محمد، روش تربیتی اسلام، ترجمه سید محمدمهدی جعفری، شیراز: دانشگاه شیراز، ۱۳۷۴ش.
۱۳. کاظمی، علی اصغر، روش و بینش در سیاست (نگرشی فلسفی، علمی و روش شناختی)، چاپ دوم، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه، ۱۳۸۴ش.
۱۴. محدثی، جواد، تربیت دینی فرزندان، مشهد: انتشارات قدس رضوی، ۱۳۹۱.
۱۵. محمدیان، مجید و همکاران، روش های تربیت نوجوانان و جوانان در اسلام، قم: خلق، ۱۳۸۸ش.
۱۶. مظلومی، رجبعلی، گامی در مسیر تربیت اسلامی، چاپ سوم، تهران: آفاق، ۱۳۸۱ش.

۱۷. -----، جوان و دین، تهران: آفاق، ۱۳۷۸ ش.

۱۸. معاونت پژوهشی موسسه تنظیم و نشر امام خمینی (اعلی الله مقامه)، قرآن از دیدگاه

امام خمینی، تهران: موسسه تنظیم و نشر امام خمینی (اعلی الله مقامه)، ۱۳۷۵ ش.

۱۹. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، تفسیر نمونه، چاپ بیست و یک، تهران: دارالکتب

الاسلامیه، ۱۳۸۲ ش.

۲۰. موسسه تحقیقاتی فرهنگی اهل بیت (علیهم السلام)، فریادگر توحید، قم: موسسه

انتشاراتی انصاری، ۱۳۷۹ ش.

۲۱. کتب عربی

۲۲. ابن فارس، احمد، معجم المقاییس اللغة، تحقیق عبدالسلام محمد هارون، قم: مکتب

الاعلام اسلامی، ۱۴۰۴ ق.

۲۳. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: داراحیاء التراث، ۱۴۰۸ ق.

۲۴. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، چاپ چهارم، تهران: دنیای دانش، ۱۳۸۲ ش.

۲۵. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، محقق موسسه آل بیت (علیه السلام)، قم:

موسسه آل بیت (علیه السلام)، ۱۴۰۹ ق.

۲۶. طبرسی، فضل بن حسن، مکارم الأخلاق، قم: شریف رضی، ۱۳۷۰.

۲۷. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۵.

۲۸. مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، بیروت: موسسه الوفاء، ۱۴۰۳ ق.

۲۹. مقالات و پایان نامه ها

۳۰. احسانی، محمد، تربیت دینی خانواده، فصلنامه معرفت، ۱۳۷۸ ش، شماره ۳۲.

۳۱. بیراوند، مقاله مهمترین عوامل در تربیت دینی فرزندان، ۱۳۹۶، شناسه خبر ۷۱۹۶۱۴.
۳۲. شمشیری، محمدرضا، «تربیت دختران در آئینه روایات معصومین»، فصلنامه تحقیقات جدید در علوم انسانی، ش ۹.
۳۳. عاشوری تلوکی، نادعلی، تحریف ناپذیری قرآن از دیدگاه امام خمینی (قدس سره)، مجله حوزه اصفهان، ۱۳۸۱، ش ۱۰.
۳۴. کبیری، زینب و حسن معلمی، «مبانی و شیوه های تربیت اخلاقی در قرآن کریم از دیدگاه علامه طباطبائی»، معرفت اخلاقی، سال اول، زمستان ۱۳۸۸، ش ۱.
۳۵. همت بناری، علی، امام رضا (ع) و تربیت فرزندان، مجله فرهنگ کوثر، ۱۳۷۷، ش ۱۷.
۳۶. اله یاری، حمیده. پایان نامه بررسی تطبیقی «فرزند پروری» در روان شناسی و شیوه های «تربیت فرزندان» در اسلام، استاد راهنما اعظم پرچم.